

ДУХОВНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЮ НАУКОЮ

Виконано філософський аналіз формування та розвитку науки в соціально-історичному контексті. Представлено проблеми та перспективи університетської науки як еталону організації науки, сформульовано принципи діяльності управління наукою виходячи з антропо-аксіологічної проблематики та духовних орієнтирів сучасної сфери менеджменту науки.

Ключові слова: наука, менеджмент, етика, університетська освіта, духовність, особистість.

Выполнен философский анализ формирования и развития науки в социально-историческом контексте. Представлены проблемы и перспективы университетской науки как эталона организации науки, сформулированы принципы деятельности управления наукой исходя из антропо-аксиологической проблематики и духовных ориентиров современной сферы менеджмента науки.

Ключевые слова: наука, менеджмент, этика, университетское образование, духовность, личность.

The philosophical analysis of formation and development of science in historical and social context was given in this article. Perspectives and problems of university science are shown also. The principles of ethical valuable components, proceeding from anthropological existential problematic and spiritual orientation of a modern scientific sphere manager.

Key words: science, management, ethics, university education, spirituality, person.

Техногенний соціум тримається на прагматичних втіленнях здобутків науки. Системне мислення, що покладено в основу загальних світоуявлень є результатом становлення епістемології останніх століть як теорії наукового пізнання. Фундаментальна наука, що покликана відтворити загальну картину світу, формує цілісне бачення універсальних закономірностей. Тому наука – це, перш за все, систематизація та об'єктивізація знань, що мають стати орієнтирами розвитку свідомості та соціальної розбудови.

Враховуючи специфічність наукової діяльності, яка ґрунтується на прагненні постійного відкриття нового знання, управління наукою стає майже не найскладнішою сферою соціального простору, яка вимагає тонких підходів та обережного ставлення. З іншого боку, необмеженість діяльності в цієї сфері містить у собі небезпеку самовпевнених перебільшень та хибних стверджень.

Становлення науки у соціокультурному контексті

Значення науки для розвитку сучасного людства складно переоцінити. Техногенний соціум тримається на прагматичних втіленнях здобутків науки. Системне мислення, що покладено в основу загальних світоуявлень, є результатом становлення епістемології останніх століть як теорії наукового пізнання. Фундаментальна наука, що покликана відтворити

загальну картину світу, формує цілісне бачення універсальних закономірностей. Тому наука – це, перш за все, систематизація та об'єктивізація знань, що мають стати орієнтирами розвитку свідомості та соціальної розбудови.

Але ж наука, як і будь-яка сфера культури, обмежена своїм завданням, предметом та методами. Наука має на меті пізнати закономірності фізичного світу, її предмет – закономірності, взаємозв'язки, устрій фізичного світу. Методи продиктовані предметом – це перш за все, доведення – чи то теоретичне, чи то практичне. Все що не можна довести – не вважається науковим. Так фізика вирішує питання як влаштована чи здійснюється та чи інша закономірність. Але ж її не турбує чому так відбувається (чому так існують усі можливі речі і чому вони взагалі можливі, а головне – що виступає глобальною детермінантою телеологічного устрою всесвіту)?

У межах постпозитивізму, що прагне подолати нігілізм логічного позитивізму, замість принципу верифікації вводиться поняття спростування, як спосіб перевірки гіпотез та відділення наукового знання від ненаукового. Після того як К. Поппер виявляє обмеженість цього принципу, він приходить до ідеї конвенціоналізму – як відмови від визнання об'єктивності наукового знання, внаслідок чого вчені

приходять до домовленості та об'єднуються в розумінні картини світу, методів дослідження, стиля мислення, як прибічники загальної наукової парадигми. Така домовленість дає підстави постмодерну через негачію позитивізму стверджувати обмеженість науки в абсолютних можливостях пізнання. Виходячи з цього, формується визначення науки, як рівня чи ступеня незнання, який в обмежених формах та методах пізнання відтворює емпіричну картину світу.

Нагадаємо, що наука в такому обмеженому вигляді щодо предмету та методу пізнання, як ствердження позитивно доведених фактів та їх системного викладення, існує трохи більше чотирьох століть. Ця сциєнтиська парадигма почала формуватися з XVII століття і вже сьогодні переживає необхідність ревізії такого погляду. Так античність, за часи якої з філософського питання «що є субстанція» і народилась інтенція осмислювати навколишні закономірності, прагнула системно бачити світ і зрозуміти його в універсально-космологічних універсалиях. В античності закладалась фундаментальність світопізнання, в якому міфо-філософське розуміння всесвіту ще далеко від емпірико-досвідних форм пізнання. Середньовіччя відкриває цікавий погляд на пізнання світу не обмежуючи його лише емпіричними чи умоглядними фактам. Середньовічна наука формує цілісний погляд на богостворений світ, де рівень незнання залежить від рівня свідомості людини, якій відкриваються богостворенні істини. Поєднавши в собі елементи ірраціонального і раціонального досвіду алхімія спрямована на відтворення гармонії між внутрішнім світом людини з космічними (схід) чи божественними (захід) нормами. Ренесансний синтез теології, космогонії та антропософії через неоплатонічне вчення, формує зразок цілісного пізнання, де етико-ціннісні орієнтири збагнення гармонічної єдності людини та світу виступають зразком наукового мислення. Лише XVII століття містить у собі інтенції розмежування проблеми. Мислителі Нового Часу прагнуть відділити межі досвіду та спекуляції, диференціювати питання, на які можливо відповісти точно, від тих на які такої відповіді надати неможливо. Розробивши поняття науки в сучасному її розумінні, Новий час сформував сциєнтиську парадигму, яка вже через чотири століття переживає свою кризу.

Таким чином, вимоги до науки в якості безпосереднього прагматичного втілення її результатів, позбавляє її основної ознаки – фундаментальності. Можливість зберегти статус науки як форми світобачення в межових та універсальних закономірностях дає підстави для надії її еволюційного, якісно нового рівня розвитку. Саме тому наука не повинна обмежувати себе суто прикладними завданнями. Втрачаючи універсальність, наука наближається до сфери обслуговування, розвиваючи сервісні технології. У цьому зв'язку, управління наукою і є та сфера, що визначає її основні спрямування, прагнення, цілі та завдання.

Специфіка менеджменту науки

Говорячи про управління наукою, ми стикаємося зі складностями критеріїв його оцінки. Чи можливо всю наукову діяльність підкорити законам управління? Чи не є менеджмент в науці своєрідним обмеженням творчої свободи та імпульсів геніальних прозріннь учених? Чи завжди науковий керівник у змозі охоплювати широкий спектр новацій співробітників наукового колективу та продуктивно управляти їх формалізацією.

Враховуючи специфічність наукової діяльності, яка ґрунтується на прагненні постійного відкриття нового знання, управління наукою стає майже не найскладнішою сферою соціального простору, яка вимагає тонких підходів та обережного ставлення. З іншого боку, необмеженість діяльності в цієї сфері містить в собі небезпеку самовпевнених перебільшень та хибних стверджень.

Типова помилка сучасності полягає в тому, що до управління наукою залучаються ті ж самі адміністративні методи, що і для будь-якої іншої соціальної сфери, не враховуючи її специфічність, що полягає в площині еволюційних вимірів. Самі ці адміністративні методи вступають у протиріччя з творчою природою наукової діяльності та особистісної відповідальності керівника наукової спільноти. Такий підхід демонструє обмеження системою, в якій людина позбавлена наукової інтенції незалежного найоб'єктивнішого пізнання. Наука – це живий організм і механічні методи вбивають її.

Разом з тим для фундаментальної науки не підходить розрахункова структура, яка активно впроваджується в сучасному соціумі. Вона загрожує втратою самосуті науки, яка стає сервісною обслуговуючою сферою. Наука та бізнес речі якщо не протилежні, то ніяк не близькі. Неможливо допустити, щоб бізнес диктував напрями та форми організації науки. Від об'єктивності фундаментальної науки буде залежати і якість, і спрямованість прикладної науки. Тому не можна замовляти чи купувати наукові результати.

Якщо ми бажаємо, щоб фундаментальна наука мала шанси на свій вільний розвиток, а не залежала від кон'юнктури ринку, наука повинна мати потужну матеріальну державну підтримку.

Запропоновані, ще в 1842 році Ф. Хасслером основні принципи науки, набувають свою актуальність у сучасних умовах її розвитку: Серед цих принципів підкреслимо особливо значущі сьогодні:

- 1) Підтримка вченим повинна проводитися на довгостроковій основі, без обмежень у часі, тому що вчений не повинен пристосовувати дослідження до календарних строків бюджету.
- 2) Вчений має право на вільний вибір напрямку та мети дослідження. Особливо це стосується ідеологічних чи економічних обмежень.
- 3) Свобода публікацій – необхідна умова наукової діяльності.
- 4) Забезпечення постійного зв'язку вчених з міжнародною спільнотою – основа їх плідотворної діяльності.

Університетська наука як еталон наукового менеджменту

Серед найбільш продуктивних форм організації наукової діяльності на сучасному етапі, на нашу думку, представляється форма університетської науки. По-перше, університет зберігає досягнення академічних шкіл та випробувані часом кращі здобутки в галузі. По-друге, акумулює наукову традицію (вчені ради, наукові видання, захисти дисертацій, семінари та конференції). По-третє, це спадкоємність, завдяки якій наукові школи підтримують своє існування, мають можливість з кращих студентів сформувати наступних науковців, що формують нові знання в науці.

Але організація університетської науки в Україні має свої вади: 1. У вітчизняній вищій школі професор перевантажений аудиторною діяльністю, а до того ж ще і рутинною документацією. Кількість аудиторних годин, що перевищує показники західних університетів у декілька разів, зменшує години не для наукових досліджень. 2. Фінансова залежність наукових досліджень, і взагалі функціонування ВНЗ жорстко обмежує майже ті кошти, що отримані університетом з небюджетних форм навчання. 3. Університетська наука обмежена технічними можливостями та лабораторними умовами. Тому фінансова самостійність університетів – це вимога часу!

Нове знання: межі визначення

Повертаючись до сутності науки як простору відкриття нових знань, саме в межах питань університетської науки та її існування в межах освітянського простору, необхідно визначитись, що є нові знання до яких прагне і наука і освіта, як сфера формування здатностей отримувати нове знання.

Для визначення нового знання необхідно чітко розрізнити межі:

1) між знанням та тим, що знанням не є, хоча може сприйматися за знання, а саме – інформацією, думкою чи гадкою;

2) між знанням та мисленням, без якого знання не можуть існувати, але ж все ж таки знанням не є. Знання – це зафіксований, об'єктивно доведений, систематизований результат, а мислення це процес, який має свої закономірності, що розвиваються в становленні;

3) між знанням та іншими формами організації мислення – знаками (схемами), проблемами, задачами, які не є закінченим результатом, а виступають проміжними складовими на шляху отримання знань.

Прогресивним з цього приводу представляється статус дослідницького вищого навчального закладу, концептуальна єдність якого у вигляді синтезу освіти та науки виступає зразком еволюційних змін в цій сфері.

Саме тому в основу менеджменту науки необхідно покласти не механізми та структури управління, а кардинально звернути увагу на тих, хто робить науку сьогодні, тобто на особистість вченого і не просто вченого, а того хто бере на себе відповідальність за керування науковими проектами та дослідницькою діяльністю в цілому від завідувача відділом чи кафедрою до профільного міністра. Реалізація цих

задумів можлива на умовах формування свідомості науковця нового зразка, його особистісних якостей альтруїстичного характеру.

Духовно-ціннісна домінанта менеджменту науки

Однією з актуальних проблем, в цьому зв'язку, виступає питання взаємозв'язку науки та етики, що формує якісні зміни в гносеологічному базисі пізнання. В зв'язку з цим треба відзначити, що впродовж всієї історії людства, етика не була ефективно вписана в науковий контекст, і як слідство – і у сферу освіти, що базується на науках. Це призводить до імморалізації та витіснення етики на задвірки науки. Як слідство, етика сьогодні відсутня серед смислоформуючих домінант сучасної науки. Без етики наука не здібна взяти на себе відповідальність за свої дії та спрямування. Етика – це єдина панацея від всіх негараздів та кризових явищ у науці, починаючи з прагматичного налаштування на позитивістську методологію в науковому світогляді і закінчуючи втратою головного суб'єкта науково-дослідницьких процесів, тобто – людини.

Аналізуючи причини відчуження етики від сучасної освіти, треба звернутися до історії науки ХХ століття, протягом якого інтенсивно розвивалися фізико-математичні та технічні науки, від яких соціальні науки відставали, приблизно, на п'ятдесят років. У зв'язку з цим, наука сприймається як фактологія. Тоді як етика, так само як і філософія в цілому, носить не базово-фактологічний, а метанауковий характер, що виносить її за межі наукового простору. З часом, наука відчуває необхідність в методології, бо теорія про фактах не може здійснитися без метапринципів, які осмислюються людиною. Ідеал абсолютно достовірного знання був порушений, виходячи з чого, вчені були вимушені поводитися вибірково.

Етика – це та частинна методологія, що безпосередньо пов'язана з осмисленням цінностей у науковій проблематиці. Але ж ця сфера відсутня в фізиці чи математиці, її місце – гуманітарно-суспільна сфера наукового пізнання, яка, на жаль, не посідає визначальних позицій в прагматично налаштованому світі в цілому і в науці зокрема, що забезпечує цей прагматизм. Як слідство, можна констатувати, занепад етики – не тільки в науці, а і в освіті, що ґрунтується на науковій фактології. Занепад етики болісно вплинув на еволюцію сучасної цивілізації. Відтак, зволікання етичної революції в науці в умовах суспільного ризику вкрай небезпечно. Але ж, що можуть зробити етики в умовах відчуженості від магістрального шляху еволюції науки? Американський мислитель Дж. Роулс у своїй праці «Теорія справедливості» подолав розділення між етикою та суспільними науками, завдяки чому було створено передумови щодо переведення етики зі сфери метафізики до сфери філософії науки. Ю. Габермас та К-О. Апел втілили концепт дискурсивної етики, згідно з якою моральні положення виробляються в процесі ретельно організованого дискурсу. Так 40 років потому виникає етичний синтез, що дає надію на суттєві зміни в положенні етики. Цей синтез полягає в значно

перспективному поєднанні німецького кантіанства, англійського утилітаризму та американського прагматизму, як між собою, так і з суспільними науками та містить суттєві передумови переведення етики з метафізики в науку та освіту. При цьому, треба підкреслити, що не метафізичні, а метанаукові ракурси етики, містять у собі можливість надати етиці екзистенційний сценарій практичного формування цінностей та смислів розвитку науки. Саме тоді етична компетенція стане визначальною на шляху навчання та формування науковця-дослідника, а вища освіта у своїх реформістських пошуках не буде займатися імітацією корисної діяльності, змінюючи форми шляхом злочинного зменшення гуманітарних дисциплін, а визначить етичний зміст та моральну відповідальність основними чинниками її парадигмальної трансформації.

У зв'язку з цим набуває актуальності проект Берлінського університету, що послідовно втілює пропозиції Вільгельма Гумбольда, який запропонував створення збалансованої системи, відповідно як інтересам «чистої науки», так і соціальним запитам суспільства, що перш за все пов'язано з внутрішнім світом окремої людини. «За проектом Гумбольда, університет повинен був прийняти на себе культурну функцію, покладену на неї державою: пошук об'єктивного культурного смислу держави як історичної величини та одночасно моральне виховання громадян-суб'єктів, як потенційних носіїв цієї ідентичності.

Так основне питання щодо розвитку сучасної науки полягає у площині антропологічної проблематики, що безпосередньо пов'язана з кризою ідентичності сучасного науковця. Криза як у науково-освітній сфері, так і в соціумі в цілому, торкнулася, перш за все, фундаментальних цінностей, що пов'язані з індивідуальним буттям людини. Актуалізація цих цінностей можлива в контексті екзистенційних вимірів соціальних процесів, у яких відбувається творче становлення та самоусвідомлення особистості, відтворення свого «Я» в межах соціальної ідентичності, де визначальними орієнтирами виступає суспільство, професія, мова, національність. Виявом фундаментальної екзистенційної сучасної людини стала криза самоідентичності – кардинальне порушення органічності всіх складових людської життєдіяльності, втрата надійних, усталених, раціонально вивірених, освячених традицією життєво значущих орієнтирів універсуму людського буття (на рівні соціальних структур, культури індивідуальної екзистенції, мислення, ціннісних орієнтацій, моральних імперативів, психологічного здоров'я тощо). Причина нівелювання екзистенційно-особистісного підходу у науково-освітньому просторі, з одного боку, криється в уніфікації індивідуальної сутності людини філософією Модерну, де індивідуальне «Я» розглядається як діалектична частина єдиного цілого. З іншого – в парадигмальних настановах ХХ століття що, за концепцією Г. Маркузе, представлено у вигляді одновимірного суспільства та одновимірної людини у

розвинутих індустріальних країнах. Отже, технологічна цивілізація і відповідно до неї прагматично спрямована наука, обертаються духовно-ціннісними втратами людської особистості, відмовляючись від головного критерію її становлення, що вимірюється рівнем духовності.

Так, в основу сучасних вимог до управління науки, будь-якого рангу, перш за все, необхідно покласти принцип духовності. Поняття духовності методологічно однозначно не визначене, і в силу своєї абстракції, позбавлено чіткого розуміння. Поширене уявлення про те, що духовність це категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення, представляється недостатнім, у силу позбавлення аксіологічної та етичної складової. Методологічною основою дослідження є авторське розуміння духовності як буттєвої якості людини, що демонструє ступень прагнення до трансцендентного, як рівень подолання матеріально-егоцентричної обмеженості чи соціально-прагматичної зумовленості. Спрощено, духовність – це рівень альтруїзму, що виступає бінарною опозицією егоїзму.

В основу менеджменту науки необхідно покласти не механізми та структури управління, а кардинально звернути увагу на особистість вченого і не просто вченого, а того хто бере на себе відповідальність за керування науковими проектами та дослідницькою діяльністю в цілому. Реалізація цих задумів можлива на умовах формування свідомості науковця нового зразка, його особистісних якостей альтруїстичного характеру.

Так основне питання щодо розвитку сучасної науки полягає у площині антропологічної проблематики, що безпосередньо пов'язана з кризою ідентичності сучасного науковця.

Виходячи з цього формуються похідні принципи науковця-управлінця науки, а саме:

1. Принцип професійної авторитетності, що досягається не прагненням визнання чи отриманням звань та посад, а постійною підтримкою професійного рівня відповідно до сучасних світових наукових тенденцій; фундаментальним підходом до наукових досліджень як відтворення істинної картини світу в граничних можливостях людського розуму.

2. Принцип креативності, як можливість розширювати межі наукових досліджень до евристичних парадигмальних бачень; самодіяльності, як прояв особистісної ініціативи, що реалізується завдяки творчій мотивації, свободи вибору напрямку діяльності, критеріїв оцінки результатів наукових досліджень.

3. Принцип відповідальності за наслідки наукових рішень, як спроможність до етичної експертизи наукових проектів та їх наслідків у межах еволюційних завдань науки, що визначає аксіологічну складову науки, без якої професійна свідомість втрачає свій позитивно-еволюційний сенс.

4. Принцип спадкоємності, де науковець-керівник виступає в якості нащадка наукової школи, а також створення атмосфери творчого становлення для

молодих учених, сприяння майбутньому становленню наукових шкіл. Підтримання творчого здійснення системи збереження та передавання знань – наукових шкіл, у яких відстоюються та кристалізуються продуктивні форми наукових досягнень.

5. Принцип командного управління, як колективу односторонців, що об'єднанні науковим інтересом на протидію авторитарному принципу управління науковим колективом та атмосфери суперництва.

6. Принцип цілісності, як бачення міждисциплінарних зв'язків та багатовекторної єдності наукових досліджень.

7. Принцип соціальної взаємодії, що містить у собі не тільки і не стільки прагматично-прикладну сферу реалізації результатів науки, а скоріше виступає в якості світоглядної функції, що розширює межі світоуявлення. Цей принцип формується на підставі гнучкої комунікативності як у міжособистісних стосунках (створення атмосфери свободи поглядів та вільного вибору кожного науковця команди), так і в загальнонаукових стосунках (відкритість до протилежних наукових поглядів, відсутність категоричних тверджень, обґрунтованість рішень як можливість продуктивного діалектичного наукового розвитку).

8. Принцип самоорганізації, що містить у собі не тільки індивідуальні форми наукової діяльності, а і самоорганізацію кола односторонців (колоквиуми, круглі столи, диспути, неформальні діалоги), що протистоїть штучно створеним формальним науковим структурам.

Принцип самоорганізації – це здатність управління підтримувати життя складного організму, що живе та розвивається за своїми законами. Стрижнем цієї сфери виступає інтуїтивне відчуття глибини істини, що гіпотетично виступає основою нових наукових прозрень та органічно керує формальними змінами в колективі.

9. Принцип послідовності, як здатність предметно відстоювати свої наукові позиції в умовах кон'юнктурної нестабільності чи соціально-політичних змін (зміни вищого керівництва, політичних систем, влади в цілому).

10. Принцип антропосоціальної прозорості, як здібності відчувати органічну структуру колективу (природні здібності кожного науковця) і його функції в державних та національних проектах, ефективно формувати структурні обов'язки та ієрархічну побудову командної роботи.

Висновки. Враховуючи, що наука за своєю суттю є самодіяльною (в іншому випадку вона втрачає свою самоцінність), треба відзначити що для очікування нових управлінців науки, слід на державному рівні замислитися про систему їх підготовки, що покликана відібрати наукову еліту за критеріями духовності, еволюційний рівень розвитку свідомості якої, сприятиме не тільки ренесансу фундаментального статусу науки, а й зробить вагомий внесок у духовний розвиток людства, що прагне рятівних орієнтирів соціального сценарію.

Рецензенти: Мешанінов О. П., д.пед.н., професор;
Лебідь С. Г., к.пед.н., доцент.

© Шабанова Ю. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 13.05.2013 р.

ШАБАНОВА Юлія Олександрівна – доктор філософських наук, професор, зав. кафедри філософії ДВНЗ «Національний гірничий університет».

Коло наукових інтересів: менеджмент науки, аспекти духовності в освіті.